

DE LANGE RIPEN

weidevogelbolwerk in de lage venen van Midden-Fryslân

Klaas Jager

Vanaf 1990 wordt De Lange Ripen bij Tijnje jaarlijks geïnterviewd op broedvogels. Het weidevogelgebied is sinds 1994 tevens een vast proefvlak in het Weidevogel Meetnet Friesland (WMF). De inventarisaties werden als vrijwilliger bij Staatsbosbeheer uitgevoerd door de schrijver van dit artikel.

GEBIED EN BEHEER

De Lange Ripen is een graslandgebied van Staatsbosbeheer met een oppervlakte van 107 hectare. Het ligt in het veendistrict tussen de voormalige, veenkoloniale dorpen Tijnje en Nijbeets. Tijdens de eind jaren zeventig gestarte ruilverkaveling waren enkele percelen al in gebruik bij Staatsbosbeheer. In 1986 werd De Lange Ripen in zijn geheel eigendom van Staatsbosbeheer, die er vanaf die tijd een op weidevogels gericht beheer voert. De graslanden worden onder stringente voorwaarden verpacht. Het met tientallen sloten doorsneden gebied is grotendeels in gebruik als hooiland. Op een aantal verspreide percelen vindt voor- en naweiden plaats. Er mag pas na 15 juni worden gemaaid. Dit geeft vrijwel alle soorten een kans hun legsels uit te broeden en hun jongen te laten uitvliegen. De graslanden mogen alleen met stalmest worden bemest; kunstmest mag niet worden gebruikt. Bemesting met drijfmest is niet toegestaan, maar wordt overwogen. Van 15 maart tot 15 juni zijn agrarische bewerkingen niet toegestaan. Het zoeken en rapen van kievitseieren is verboden. Essentieel is het hoge grondwaterpeil, dat tussen 20 en 40 cm beneden het maaiveld ligt. Dit peil wordt als meest ideaal beschouwd voor weidevogels (Bund 1998, Beintema e.a. 1995), in het bijzonder voor Rode lijstsoorten als Grutto en Watersnip, die met hun lange gevoelige snavel in de bodem naar voedsel zoeken. De Lange Ripen is rijk aan reliëf is. Daardoor zijn er veel overgangen tussen natte, vochtige en vrij droge plaatsen. In een droge periode kan vanuit de Nieuwe Vaart (Boome), die de noordelijke begrenzing vormt, water worden ingelaten. Vanaf 1997 beschikt De Lange Ripen over een (steltloper)poel. In het voorjaar valt de poel op ondiepe plaatsen

De Lange Ripen

foto Klaas Jager

droog, maar bevat het hele jaar door water. Via een overstort kan met behulp van een windmolen de waterstand worden geregeld. De poel is een ideale pleisterplaats voor de broedvogels van het gebied en voor vogels op doortrek, zoals steltlopers en eenden.

WERKWIJZE

Het gebied werd geïnterviewd en naderhand geïnterpreteerd volgens de richtlijnen van het Broedvogel Monitoring project (BMP) (van Dijk 1996). Alle soorten in het gebied werden gekarteerd. Op percelen met onoverzichtelijk hoge dichtheden van Kievit en Grutto, werd het aantal paren bepaald door nestentelling (twee keer tussen 15 april en 10 mei). Elk jaar werden minimaal vijf integrale inventarisatieronden uitgevoerd in de periode april-juni. Tijdens elk veldbezoek werd, vanaf verschillende startplaatsen, te voet een gebiedsdekkende route afgewerkt. Doorgaans werden daar twee nachtbezoeken aan toege-

voegd, gericht op schemeractieve soorten, zoals Kwartelkoning en Kwartel. Daarbij werd een waarnemingscirkel van ongeveer 125 tot 175 meter gehanteerd. Na elke ronde werden alle op veldkaarten genoteerde waarnemingen verwerkt op soortkaarten. De interpretatie geschiedde volgens de BMP-regels

RESULTATEN

In de onderzoeksperiode 1990-1998 zijn 24 soorten vastgesteld (tabel 1). Met uitzondering van vier soorten (Knobbelzwaan, Kleine plevier, Witte kwikstaart en Rietgors) behoren alle tot de groep van 'primaire' en 'secundaire' weidevogels (Verstraël 1987, Beintema e.a. 1995). De weidevogelgemeenschap in de Lange Ripen is hiermee tamelijk compleet. Acht soorten (Zomertaling, Kwartelkoning, Patrijs, Kemphaan, Watersnip, Grutto, Tureluur en Visdief) staan op de Rode lijst (Osieck & Hustings 1994). Tabel 1 laat de recente aantalsontwik-

kelingen van de broedvogels zien in De Lange Ripen. De meeste weidevogelsoorten, ook al aanwezig in de periode 1990-1993, handhaafden zich of namen in de periode 1993-1998 (soms sterk) in aantal toe (Slobeend, Scholekster, Kievit, Kempphaan, Watersnip, Grutto, Tureluur, Veldleeuwerik en Graspieper). De toename van Veldleeuwerik, die landelijk vanaf 1960 een negatieve trend vertoont (Teunissen 1997) en de Rode lijststatus dreigt te krijgen, is opvallend. Waarschijnlijk is het structuurrijke landschap van De Lange Ripen, met veel afwisseling tussen droge en natte plaatsen, korte en lange vegetatie, aantrekkelijk voor deze soort. Enkele weidevogelsoorten, die vóór 1993 niet als broedvogel zijn vastgesteld, lijken zich blijvend te hebben gevestigd (Krakeend, Kuifeend en Zomertaling), of waren in de onderzoeksperiode 1993-1998 voor het eerst (weer) aanwezig (Wintertaling, Patrijs, Visdief, Kwartel, Kwartelkoning en Gele Kwikstaart). Visdief en Kleine Plevier vestigden zich in 1997 vermoedelijk vanwege de pas aangelegde poel. De Kleine Plevier profiteerde van tijdelijk gunstige omstandigheden. De vestiging van de Rietgors hangt samen met de plaatselijke verruiging van de vegetatie, in de vorm van pitrus en rietgras.

Aantalsverloop van Scholekster, Kievit, Grutto en Tureluur in de periode 1990-1998. In figuur 1 is het aantalsverloop van de vier meest algemene soorten weidevogels in de periode 1990-1998 weergegeven. De tellingen zijn steeds door dezelfde teller op dezelfde wijze verricht en daardoor goed vergelijkbaar. De figuur laat zien dat de vier soorten zich handhaafden of toenamen in vrij hoge tot zeer hoge dichtheden. De spectaculaire toename na 1993 van de Grutto en Tureluur vertoont een grote gelijkenis. Het na 15 juni maaien van de hooilanden, de geringe begrazingsdruk en het hoge grondwaterpeil blijken vooral op de Grutto en de Tureluur een gunstig effect te hebben. De Scholekster, die zich in intensief agrarisch gebied ook redelijk goed weet te handhaven (Sierdsema 1996), heeft zich na een terugval in 1993 en 1994 uitstekend hersteld. De landelijke trend van deze soort is al jaren dalend (Teunissen, 1999).

Soort	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Knobbelzwaan	1	1	2	2	2	2
Krakeend	0	0	3	6	10	8
Wintertaling	0	0	0	0	1	1
Wilde Eend	+	36	22	39	29	23
Zomertaling	0	0	1	2	2	2
Slobeend	9	19	11	22	26	28
Kuifeend	0	11	7	9	20	19
Patrijs	0	0	0	0	2	0
Kwartel	0	0	0	0	6	5
Meerkoet	14	16	8	11	11	14
Kwartelkoning	0	0	0	0	1	0
Scholekster	13	14	34	47	60	55
Kleine Plevier	0	0	0	0	2	0
Kievit	124	106	83	77	161	156
Kempphaan	0	3	1	1	5	5
Watersnip	21	26	31	44	45	41
Grutto	126	165	134	151	214	208
Tureluur	20	25	33	51	62	91
Visdief	0	0	0	0	2	4
Veldleeuwerik	10	15	32	23	26	41
Graspieper	9	10	10	18	21	33
Gele Kwikstaart	0	0	0	0	0	1
Witte kwikstaart	0	0	0	1	0	0
Rietgors	1	0	0	2	4	5

Tabel 1. Aantallen vastgestelde aantallen territoria van broedvogels in de periode 1993-1998 in De Lange Ripen (107 ha.). Verklaring: Dikgedrukte soorten staan op de Rode Lijst; + = wel aanwezig, maar niet geteld.

De 'vrij abrupte' toename tussen 1996 en 1998, van met name de Kievit en in iets mindere mate de Grutto, heeft vermoedelijk te maken met het bijzonder zachte verloop van het vroege voorjaar in beide jaren. Daardoor waren de zwaar bemeste graslanden in gangbaar agrarisch gebied begin april al bedekt met abnormaal lang gras. De Kievit, die als oogjager lang gras mijdt, trok derhalve in 1997 en 1998 in grote getale naar kalere (mais)akkers (Teunissen 1999) of naar weidevogelreservaten, waar vanwege de beperkte bemesting en de natheid, het gras korter was. Voor de Grutto gold een iets ander verhaal. Met name in het erg milde voorjaar van 1998 liep veel jong- en melkvee begin april al buiten en begonnen de boeren nog vroeger dan normaal te maaien. Hierdoor raakten waarschijnlijk veel gruttoparen tijdens de eileg- en prille broedfase hun legsels kwijt. Vermoedelijk verplaatsten de gedupeerde Grutto's zich naar ongemeaid grasland in reservaten of beheersgebieden, waar ze, geprikkeld door het nog vroege

voorjaar en de zomerse periode tussen 8 en 19 mei, een nieuwe broedpoging ondernamen. Vooral in 1998 leek dit in De Lange Ripen het geval te zijn. Hetzelfde leek zich voor te doen in de ook door de schrijver in 1998 geïnventariseerde Mijzenpolder. In dit weidevogelreservaat van Staatsbosbeheer in Noord-Holland, nam het aantal Grutto's hier rond 8 mei opvallend toe (Jager 1998).

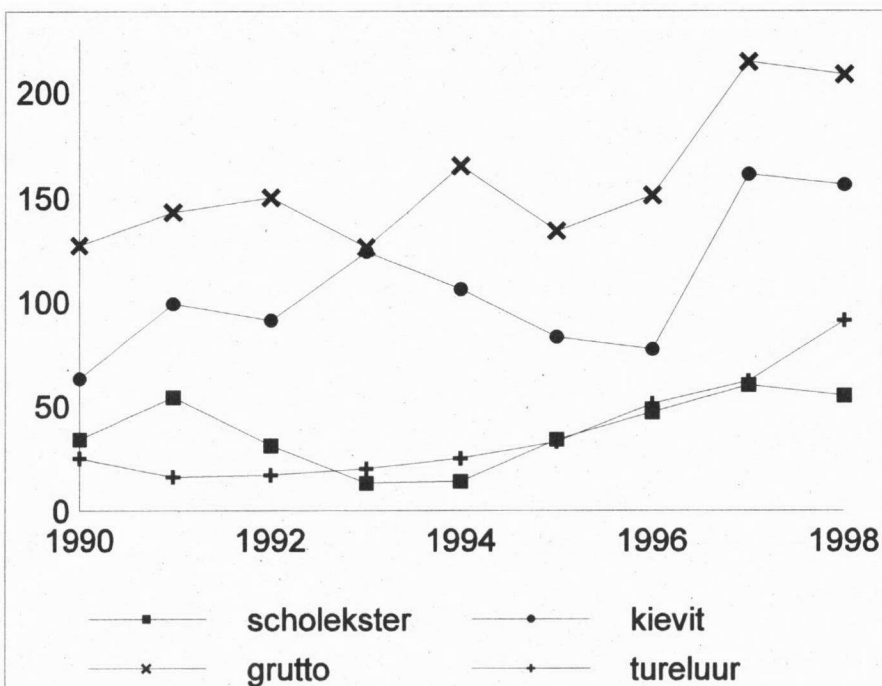
ENKELE SOORTEN UITGELICHT

Kempphaan (gemiddeld 2,2 per 100 ha. in de periode 1990-1998)
Tot in de jaren vijftig was de Kempphaan vrij algemeen in Nederland. Het door de soort geprefereerde biotoop, spaarzaam beweide en bemest hooiland dat tot ver in het voorjaar plasdras staat, was ruimschoots voorhanden. De vegetatie kwam hier laat en geleidelijk tot ontwikkeling. Vanwege de natheid kwam beweiding amper voor en maaien gebeurde veelal pas in juli of in augustus. Dit type hooiland komt tegenwoordig alleen nog hier en

daar in reservaten en andere natuurgebieden voor. Voor de moderne boer is dit type grasland volkomen onrendabel.

Deskundigen, waaronder Jan van der Geld van Vereniging Natuurmonumenten, die veel ervaring heeft met Kempnhanen in het Wormer- en Jisperveld in Noord-Holland, houden het huidige aantal broedende hennen in Nederland op 200-300 (van der Geld & Leguijt 1996). Naar schatting broedt de helft daarvan in Fryslân. Mannetjes Kempnhanen zorgen slechts voor de bevruchting; het verdere broedproces wordt geheel verzorgd door vrouwtjes. In De Lange Ripen werden op de natere hooilanden met overheersend ijle vegetatie en hier en daar kale plekken

Mijn vermoeden is dat de Kempphaan in De Lange Ripen profiteert van het feit, dat verreweg het grootste deel van het gebied al jarenlang geen mest meer ontvangt. Dat heeft ertoe geleid, dat de grasgroei later tot ontwikkeling komt. Dit geldt vooral in koude, natte perioden, wanneer laaggelegen graslanden lang plasdras staan. Mogelijk heeft ook de sinds 1997 aanwezige poel een positief effect op de Kempphaan. In dat jaar nam het aantal broedende hennen toe tot vijf, een aantal, dat in 1998 weer bereikt werd. Beide jaren waren bovendien baltstaferefen en paringen te bewonderen op kale stroken rondom de poel, waarbij in totaal vier mannetjes betrokken waren.

Figuur 1. Aantalsverloop van de vier talrijkste weidevogelsoorten in De Lange Ripen (107 ha) in de periode 1990-1998.

hennen waargenomen, waarvan het gedrag op broeden wees. Gevonden nesten lagen verscholen in een polletje, vaak op een iets hoger gedeelte van het perceel. Vanaf medio mei tot eind juni werden regelmatig alarmerende, om de teller heenvliegende vrouwtjes waargenomen, hetgeen op aanwezigheid van jongen duidde. Driemaal in de gehele periode tussen 1990 en 1998 zag ik een vrouwtje met jongen rondscharrelen op schaars begroeide plekken.

Watersnip (gemiddeld 29 paar per 100 ha. in de periode 1990-1998)

De Watersnip was in Nederland tot in de jaren vijftig een algemene broedvogel. Voor 1991 werd het Friese aantal geschat op circa 1050 (Nijland e. a. 1996). Dit aantal ligt naar mijn mening nu waarschijnlijk dichterbij 500 dan bij 1000. In de Lange Ripen komen, naar de huidige maatstaven, bijzonder grote aantallen Watersnippen voor. Bij het inventariseren werden vooral territoriale 'mekkervluchten' waargeno-

men. De soort nam in de loop van de onderzoeksperiode (1990-1998) toe. Dergelijke bolwerken met een dichtheid van meer dan tien paar per 100 hectare, zijn dun gezaaid in Nederland. Het vogelreservaat Giet-hoom-Wanneperveen in natuurgebied de Wieden, is zo'n gebied. In de periode 1987-1996 vond hier een onderzoek plaats naar het effect van het beheer op de weidevogels. In het onderzochte gebied van 392 hectare kwam de Watersnip tussen 1987-1996 voor in een dichtheid van 10-12 paar per 100 hectare. Het hoge grondwaterpeil in het reservaat (0-40 cm beneden het maaiveld), bleek essentieel te zijn voor de Watersnip (Brandsma 1996).

De best door Watersnippen bezette hooilanden in De Lange Ripen waren nat tot drassig, met in de vegetatie veel iele pitrus- en rietgraspollen. Gevonden nesten (de eerste volledige legfels soms al eind maart!) lagen meestal tussen voornoemde pollen, niet zelden langs greppels en ingezakte slootwallen, of andere structuurrijke plaatsen.

Grutto (gemiddeld 149 per 100 ha. in de periode 1990-1998)

In 1991 schatte men het aantal Nederlandse gruttopen op 85.000 tot 100.000. Aan Fryslân werden in 1989 (van Dijk e.a.) circa 34.000 en in 1991 (Nijland e.a.) circa 30.000 paar toebedeeld. Deze aantallen zijn naar mijn mening nu een stuk kleiner. De gemiddelde dichtheid van de Grutto was in 1991 16 paar per 100 hectare. In klei op veengebieden was de dichtheid 30 paar per 100 hectare (Nijland e. a.). De hoogste dichtheden (gemiddeld twee tot drie maal zo groot) werden en worden nog steeds bereikt in weidevogelreservaten. De Lange Ripen met een gemiddelde dichtheid van 149 paar per 100 ha. laat dit duidelijk zien. De zeer hoge grutto-aantallen in De Lange Ripen zijn over het hele gebied te vinden, maar de grootste concentraties kwamen voor op hooiland. Weiland met begrazing werd veel minder bezet of zelfs gemeden. Dat laatste was vooral op door pitrus en/of rietgras verruigde percelen het geval, waar, op enkele Wilde Eenden, Graspiepers en Rietgorzen na, andere soorten ontbraken.

Parende Kemphanen

foto Lubbert Boersma

CONCLUSIES

De Lange Ripen is een aantrekkelijk graslandgebied voor veel weidevogelsoorten. Het weidevogelbeheer lijkt (zeer) gunstig te zijn, zowel voor algemene soorten (Scholekster, Kievit, Grutto en Tureluur), als voor kritische tot zeer kritische soorten (Zomertaling, Slobeend, Kempphaan en Veldleeuwrik). Vooral de Rode lijstsoorten Grutto en Tureluur, maar ook de zeldzamere Watersnip die in De Lange Ripen opvallend hoge dichtheden bereikt, lijken te profiteren van het hoge grondwaterpeil en de laat gemaaide hooilanden.

Toch schuilt er een addertje in het 'Ripster gras'. Doordat het gebied al jarenlang weinig of geen mest ontvangt, kunnen verzuring en verschraling van de bodem optreden zoals ook elders wel in reservaten is vastgesteld, met als gevolg een forse reductie van de bodemfauna (regenwormen) (Wymenga & Alma 1998). De (natte) venige bodem van De Lange Ripen, vroeger een kwelgebied, tegenwoordig een inzijgingsgebied, is erg gevoelig voor storing en verzuring. De forse toename van ruigtevegetaties (25-85% per perceel) als pitrus en rietgras, die sterk reageren op deze verstoring, vormen er dan ook een sterke indicatie voor, dat dit proces in

De Lange Ripen gaande is. In dat geval valt in de nabije toekomst een (forse) daling van een aantal weidevogelsoorten te verwachten, in eerste instantie van Kievit en Grutto. De volwassen vogels van deze soorten zijn in de broedtijd sterk afhankelijk van regenwormen. Op wat langere termijn zullen ook andere weidevogelsoorten waarschijnlijk in aantal afnemen.

AANBEVELINGEN

Weidevogelbeheer is een kwestie van vooruit denken, maar ook van 'vooruit handelen'. De inbreng van het 'ouderwetse boerenbedrijf', zoals dat werd toegepast in de naoorlogse decennia tot aan het begin van de ruilverkavelingen, is onmisbaar voor een doelmatig en consistent weidevogelbeheer. Een complex van factoren, dat vroeger tijdens het glorietijdperk van veel, thans bedreigde weidevogels, niet of nauwelijks aan de orde was, staat deze doelstelling echter vaak hinderlijk in de weg. Desondanks worden er in het nog betrekkelijk korte bestaan van weidevogelreservaten soms opvallend goede resultaten geboekt. Zo ook in De Lange Ripen, waar vooral Grutto en Watersnip ongekend hoge dichtheden bereiken. Zulke grote aantallen vogels hebben veel voedsel nodig. Om dit mogelijk te maken moet de

bodem voldoende organisch materiaal bevatten, waardoor de bodemfauna zich goed kan blijven ontwikkelen. Frequentie bemesting, liefst met storrige stalmest, is dan ook een eerste vereiste. Zoals ik eerder in dit relaas al opmerkte, gebeurt dat in De Lange Ripen niet of nauwelijks (meer). Inmiddels is Staatsbosbeheer, zich bewust van deze overwegingen, in 1999 begonnen met bemonstering van De Lange Ripen op mineralen en pH. Dit om toekomstige ontwikkelingen beter te kunnen voorzien en bijsturen.

Ongeacht de uitkomst van zo'n onderzoek, zou alvast een op het hele gebied toegesneden, bemestings- en beweidingsprogramma moeten worden opgezet. Indien stalmest onvoldoende beschikbaar is, zou snel een beslissing moeten worden genomen over inzet van alternatieve bemestingsvormen. Iets waar Staatsbosbeheer al meteen werk van zou kunnen maken, is het noodzakelijk onderhoud aan greppels, zodat neerslagoverschotten goed afgevoerd kunnen worden. Langdurig stagnerend regenwater wordt slecht door wormen verdragen en werkt bovendien een verdere verzuring van de bodem in de hand. Voorts zou Staatsbosbeheer er scherp op toe moeten zien, dat de pachters zich houden aan de voorwaarden. Ook bij Staatsbosbeheer zelf zou het 'ontwikkelen van een juist gevoel' voor duurzaam weidevogelbeheer, beter onder de aandacht kunnen worden gebracht. Alleen op die manier kan de beoogde doelstelling, het behoud van de talrijkheid en verscheidenheid aan weidevogels, gerealiseerd worden.

DANKWOORD

Een aantal mensen hielp mij bij het verzamelen van gegevens: Ype Jager, Jan Kleefstra, Romke Kleefstra, Sietske Rintjema, Sido Rondaan en Pieter Schaper. Ook dank ik alle cursisten, die aan de weidevogelcursus van het Weidevogel Meetnet Friesland meededen, en voor wie ik veldleraar mocht zijn tijdens de praktijklessen in een proefvlak van 35 hectare in het westelijk deel van De Lange Ripen; ook zij droegen hun steentje bij.

LITERATUUR

Beintema A., Moedt O. & Ellinger D. 1995. Ecologische Atlas van de Nederlandse Weidevogels. Schuyt en Co., Haarlem.
 Brandsma O. De broedbiologie van de Watersnip in Giethoorn-Wanneperveen. Steltlopers 1997-1: 21-30

- Bund C. F. van der 1998. Beschikbaarheid van de bodemfauna in grasland voor vogels. De Graspieper 98(1):33-34.
- Dijk A.J van 1996. Handleiding SOVON Broedvogelonderzoek. SOVON, Beek-Ubbergen.
- Geld J. van der & Leguijt R. De Kemphaan terug in de Nederlandse graslanden. De Levende Natuur no. 4. Juli 1996: 134-138
- Jager K. 1998. Broedvogels van de Mijzenpolder in 1998. SOVON-inventarisatierapport 98/24.
- Nijland F., Timmerman Azn. A. & Hosper U. Weidevogelpopulaties op de Friese cultuurgronden in 1991 en de betekenis van graslandreservaten. Limosa 69: 57-66
- Osieck E.R. & Hustings F. 1994. Rode lijst van bedreigde en kwetsbare vogelsoorten in Nederland. Technisch Rapport Vogelbescherming Nederland nr. 12. Vogelbescherming, Zeist.
- Sierdsema H. 1996. Weidevogels en (a)biotische randvoorwaarden. Staatsbosbeheer, Driebergen/SOVON, Beek-Ubbergen.
- Teunissen W. 1999. Weidevogelontwikkelingen. SOVON-nieuws 12 (2):15-18
- Verstrael, T.J. 1987. Weidevogelonderzoek in Nederland. Contactcommissie Weidevogelonderzoek van de Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek, 's Gravenhage.

Klaas Jager, Fügelsang 13, 8403 BA Jonkerslân